

Marcel Duchamp végjátékai

TÉZISEK

Magyar Képzőművészeti Egyetem Doktori Iskola

Tézisek

Szira Henrietta

2016.

Témavezető: **Károlyi Zsigmond**

DLA habil, egyetemi tanár

1. Marcel Duchamp 1943-as *Világos indul és nyer* című sakk végjáték-feladványára vizuális megoldást javasoltam a több művében alkalmazott *elfordítás* gesztusa révén

A feladvány nyitja a hátoldalán található Ámor rajzban rejlik. Duchamp kiköti, hogy a másik oldalról, a fény felé *fordítva* kell nézni. Ebben a pozícióban Ámor nyila rábök az egyik gyalogra. Ezzel kell indulni. Igen ám, de számozás nincs a sakktáblán, így csak a konvencionális ábrázolás miatt ragaszkodunk a megoldással nem járó játszmairányhoz. Fény felé fordítva (és megfordítva Ámor felé) viszont a játszma a másik irányba folytatódhat. Így játszva már teljesíthető Duchamp feladványa; világos indul, és nyer. Ő azonban nem éri be ennyivel: ezzel a megoldással csak a világos tud nyerni!

A fentiekből arra következtetek, hogy Marcel Duchamp egy új nézőpontot keresett és talált a sakk játékszabályainak analógiájára. Ezt alkalmazta végjátékai (sakk, művészeti és magánéleti) megoldásához.

2. Mit jelentett számára a sakk, és különösen a végjátékok?

Duchamp sakkról tett vallomásaiban egy absztrakciós folyamat bontakozik ki; a háromdimenziós tárgy gondolattá alakulása. Hasonló utat járunk be a művek befogadása, a művészet értelmezése során is. Ezek alapján megrajzolható az az értelmezési útvonala, ami a sakkkfigurák mozgásának esztétikájától a 'kézzel és fejjel' játszott sakkon keresztül végül teljesen szellemi síkra terelődik, és egészében a szürkeállományban zajlik.

Amennyiben Marcel Duchamp műveit sakkjátszmának, sakkjátszmáit pedig immár műveiként értelmezzük, a végjáték feladványai (már csak feladvány jellegük miatt is, amit más műveinél is szívesen alkalmazott) tűnnek a legérdekesebbnek. A végjáték az élet végének szimbolikáját is rejti, mikor már kevés szereplővel, korlátozott mozgástérrel vívja az ember magányos csatáit. Az élet esszenciájára redukálódnak a mozdulatok, amik azonban telítettebb, mélyebb tartalommal bírnak. Múlt, jelen és az időben (sakkidőben is) szívszorítóan és már láthatóan véges jövő sűrűsödik egyetlen súlyos mozdulattá, lépéssé.

Mi lehetett az a végső kérdés, probléma, amire ilyen elszántan, mániákusan kereste a megoldást? A választ úgy gondolom nem a sakktáblán vagy a művészetben, hanem a valóságban, Duchamp *életjátékai* között kell keresnünk.

3. Hogyan sakkozott a műveivel?

A kérdés tehát, ami felmerült bennem, hogy alkalmazható-e a sakk Marcel Duchamp művészetének metaforájaként, igen gyorsan igazolást nyert. Ennek megfelelően művei sakklépések voltak képzeletbeli sakkjátszmájában, sakkpartijai pedig műalkotások. Ezt a gondolatmenetet igazolta Francis M. Naumann is *Marcel Duchamp The Art of Chess* című könyvében. Francis M. Naumann Duchamp életrésztjeit és munkáit a sakkjátszmák három fázisának (elő-, közép-, és végjáték) analógiájára építi fel. Amennyiben elfogadjuk ezt a megoldást, fontos megnéznünk a művekre adott válaszlépéseket is. Hogyan reagáltak a kortársak és az utókor Duchamp egyes lépéseire?

Marcel Duchamp sakkozott a műveivel. Minden fontos munkája egy következő sakklépés volt, amire a reakciókat várta és figyelte. Duchamp a lineáristól merőben eltérő stratégiák hatékonyságával a sakkban találkozhatott, amit a művészetben is elkezdett alkalmazni. Ezek a merész váltások lehetővé teszik a környezet, a játzó partnerek és értő megfigyelők reakciójának megfigyelését is.

4. Milyen szerepet játszik nála a csoda profán fogalma?

A középkori ember nem ismerte a véletlent, és nem ismerte a csoda profán fogalmát sem. Ha nem Isten idézi elő a csodát, akkor mi történik valójában? Véleményem szerint egy másik nézőpont váratlan felbukkanását vagy megsejtését éljük ilyenkor át.

Csoda ez is, a hatásmechanizmusát tekintve mindenképpen. Marcel Duchamp is ezt kutatta a ready-made-ek esetében, vagy a stúdiója falára rajzolt sakkasztal elforgatásával. Úgy gondolta, így játszva a sakkot új megoldásokat találhat, és olyan feladványokat kreálhat, amit csak ebben a dimenzióváltásban látók és gondolkodók találhatnak meg.

A valószerűtlen, a felfoghatatlanul más hirtelen felbukkanása ez egy váratlan lépésben. Egy ismeretlen lehetőség, egy más nézőpont megsejtése. Épp ez a más nézőpont az úgy gondolom, ami Duchamp-t a leginkább izgatta.

A sakkban a legnagyobb csoda talán a gyalog királynővé alakulása (mint ready-made analógia), nem véletlen tehát, hogy Duchamp érdeklődésének középpontjában a gyalog-végjáték feladványok álltak.

5. Milyen esztétika bontható ki ebből?

Hogyan jön létre egy műalkotás?

Hogyan történik egy mű befogadása, és hol történik mindez?

Duchamp válasza ezekre a sakk.

Vagyis az a mód, ahogyan a szürke állományban keletkező gondolatokat egy rendszeren - a sakkjáték szabályozott rendszerén - keresztül tisztán és világosan meg lehet jeleníteni a fizikai világban. A gondolatok így lépésekké alakulnak, a válaszlépések pedig újabb gondolattá. A műalkotások is így keletkeznek és így értelmezhetők.

A művészet új formájához jutott el Marcel Duchamp a sakkon keresztül, ahol az egymásra utaló szimbólumok helyett egy tiszta logikai forma szolgáltatja az alapot.

6. Az 1943-as *Világos indul és nyer* című végjáték-feladványának indítéka és címzettje Maria Martins volt, és az ő szerelmük.

A sakk a középkor óta az egyetlen olyan játék volt, melyet a szerelmesek gardedám felügyelete nélkül is játszhattak.

„Duchamp egy olyan helyzetben találta magát, amit gyenge volt megoldani, és amire finoman és zseniálisan utalt abban a sakk végjáték problémában, melyet a Julien Levy Gallery 1943. decemberi kiállítására készített meghívójában helyezett el.”

(Naumann, Francis M.: *The Art of Chess*, Readymade Press, New York, 2009, 29. o. – saját fordítás)

A fenti feladványról van itt szó. Duchamp Maria-val való szakítása után kezdte el utolsó nagy művét, az eltitkolt *Adva lévén: 1. vízésés, 2. világitógáz* címűt. Úgy tűnik, Maria és vele együtt egy mindent elsöprő érzelmegismerése után már csak vele sakkozott. Az ő játszmájuk folytatódott még Duchamp halála után is, hiszen a legnagyobb vallomás, az utolsó nagy eltitkolt lépése csak ekkor derült ki.

Az én álláspontom szerint Duchamp egészen másként látta, játszotta és értette a sakkot. Egy tökéletes modellt talált meg benne, amit a művészetre éppúgy alkalmazott, mint személyes életproblémáira. Egy olyan rendszert, ami az érzelmeket és gondolatokat közös nevezőre tudta hozni, és amivel nem csupán intellektuális játszmákat, de az élet legmegrendítőbb érzelmi játszmáját is játszhatta. A játék persze akkor igazi, ha van tétje, és ha nem nyerhetünk mindig. Duchamp-nál mindkettő teljesült.